

РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ РАЦІОНАЛЬНИМ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ

Наукові праці МАУП, 2001, вип. I, с. 38–40

Зростання забруднення навколишнього середовища, надмірне використання природних ресурсів значною мірою порушили самовідновлювальні механізми екосистем, знизили асиміляційний потенціал довкілля. Це призвело до великих соціальних і економічних втрат.

Подальше загострення екологічної ситуації стає особливо відчутним в умовах кризових явищ в економіці. Екологічна криза є наслідком невідповідності між характером розвитку виробничих сил і виробничих відносин, з одного боку, та ресурсо-екологічними можливостями — з іншого. Криза неминуча, якщо нарощування масштабів і темпів матеріального виробництва, його інтенсифікація відбуваються без урахування екологічних факторів і законів біосфери.

Основними причинами кризової ситуації є затратний характер економіки, низька економічна заінтересованість підприємств у веденні природоохоронної діяльності, відомчий, поресурсний підхід до охорони навколишнього природного середовища, застосування неекологічних і застарілих технологій, низький рівень екологічної культури та освіти.

Україна за ступенем забруднення й деградації навколишнього середовища посідає одне з перших місць серед пострадянських країн. Територія нашої країни становила 2,7 % території колишнього СРСР, а викиди шкідливих речовин у атмосферу з її підприємств — 18 %, зливи стічних вод у водоймища — 12, щорічне акумулювання відходів — 19 % від загальносоюзних показників [1]. Зараз в Україні щорічно використовується близько 1,5 млрд т природних ресурсів, що в розрахунку на душу населення становить 30 т на рік. Такі обсяги природних ресурсів, зокрема лісових, свідчать про екстенсивне їх використання, що призводить до забруднення навколишнього середовища та природного дисбалансу. Наприклад, у

Харківській області з 3140 тис. га її площі сільськогосподарськими угіддями зайнято 2314, тобто більше 70 %. Середня лісистість становить 10,5 % за оптимальної приблизно 20 %, еродовані землі — 1700 тис. га, порушені — 3,2 тис. га. Частка еродованих і ерозійно небезпечних земель наближається до 90 % загальної площі, порушених — до 0,5, засолених — до 12 %. Близько 95 % загального об'єму стічних вод забруднено й може бути використано для господарсько-побутового й технічного водопостачання тільки після очищення.

Комплексне оцінювання території Харківської області за екологічним станом компонентів навколишнього середовища показало, що з 25 районів несприятливий стан поверхневих вод (сильне забруднення) спостерігається в 5, рослинності — у 12 та земель — у 17 районах.

За такої ситуації необхідно ринкові механізми поєднувати із заходами державного регулювання раціонального використання природних ресурсів. Потрібно формувати ефективний механізм управління природоохоронною діяльністю. Вирішення цієї проблеми сприятиме гармонізації природоохоронних відносин і сталому еколого-економічному розвитку народногосподарських комплексів, галузей і регіонів.

Удосконалення системи управління регіональним природокористуванням має розглядатися в контексті загальних проблем соціально-економічного та екологічного розвитку регіонів. Природокористування — це основа матеріального виробництва й важливий фактор підвищення ефективності функціонування народногосподарського комплексу. Тому методи регулювання природокористування істотно не відрізняються від тих, що застосовуються в процесі управління територією в цілому. Основні принципи раціонального природокористування мають базуватися на таких чинниках:

- наявності цільової функції;
- доскональному вивченні об'єкта управління, умінні передбачати позитивні й негативні реакції в керованій системі;
- урахуванні асиміляційної здатності навколишнього середовища, природно-ресурсного та еколого-економічного потенціалу території;
- оптимальності системи управління;
- пріоритеті природоохоронних інтересів;
- еластичності системи управління.

Управління соціально-економічними процесами ґрунтується на узгодженій взаємодії в межах єдиної однорідної системної структури. Основною особливістю регулювання природоохоронної діяльності є неоднорідність і комплексність об'єкта управління, що являє собою складну соціальну, екологічну та економічну систему, організовану за територіально-галузевим принципом. До кола завдань, розв'язання яких покладено на органи регіонального управління природокористуванням, належать реалізація законодавчих і нормативних вимог, контроль за виконанням норм екологічної безпеки, забезпечення здійснення ефективних середовищезахисних заходів, раціональне використання природних ресурсів і екологічна просвіта населення.

В управлінні природокористуванням мають брати участь усі гілки законодавчої та виконавчої влади. Це сприятиме розв'язанню таких завдань [2]:

- оптимізації розміщення та реконструкції підприємств;
- прогнозуванню екологічної ситуації;
- встановленню лімітів на забруднення навколишнього середовища;
- оптимізації режимів роботи підприємств з урахуванням несприятливих метеорологічних умов;
- розрахунку рівня забруднення атмосфери й оптимізації транспортних потоків;
- екологічній експертизі підприємств.

Оптимальне розміщення промислових підприємств — це складова глобальнішого, складнішого та багатограннішого завдання оптимізації та розміщення виробничих сил. Щоб запобігти економічним збиткам, вибираючи напрямки розвитку й розміщення галузей виробництва, разом із традиційними факторами оптимізації (демографічними, сировинними, паливно-енергетичними, водними, будівельними, транспортними, природно-кліматичними), необхідно враховувати екологічні, психоемоційні, гігієнічні та інші аспекти життєдіяльності людини.

Вибір критерію оцінювання екологічної доцільності певного проекту має ґрунтуватися на припущенні, що збільшення рівня навантаження на навколишнє середовище з урахуванням наявного рівня забруднення не має перевищувати встановлені норми екологічної безпеки. Тільки за виконання цієї умови можливо оптимізувати супутні, зокрема й економічні, показники. Усі розрахунки необхідно здійснювати виходячи з найнесприятливіших метеорологічних умов регіону з урахуванням можливих аварійних викидів.

Регіональна оптимізація структури викидів забруднювачів у атмосферу та нормування промислового забруднення навколишнього середовища — одна з найважливіших функцій державного регулювання природокористування. Регулювання “екологічної поведінки” підприємств лісового комплексу, еколого-економічного рівня виробництва в контексті сучасної екологічної політики та концепції сталого розвитку потребує формування системи еколого-економічних показників. За їх допомогою реалізується система екологічних платежів за забруднення навколишнього середовища. Екологічні платежі стягуються в порядку економічної відповідальності підприємств-природокористувачів за забруднення. Цільове призначення платежів за забруднення — відшкодування державі збитків за екологічну шкоду, акумуляція коштів для здійснення природоохоронних заходів і стимулювання середовищезахисної діяльності.

Важливою умовою усучаснення управління природоохоронною діяльністю в регіоні є екологічна експертиза підприємств — оцінювання їх еколого-економічного рівня з точки зору прогресивності всіх технологічних процесів і виробничих циклів. Екологічна експертиза є обов'язковою частиною розробки регіональних цільових комплексних програм з охорони навколишнього середовища, кінцева мета якої — визначення підприємств із найвищими показниками негативного впливу на довкілля. Абсолютні еколого-економічні оцінки фіксують рівень екологічності підприємства, відносні вказують, наскільки цей рівень відповідає найкращим прогресивним зразкам. Екологічна експертиза поділяється на такі етапи [2]:

- аналіз і оцінювання різних аспектів природокористування та впливу підприємства на елементи навколишнього середовища;
- оцінювання екологічності підприємства за різними аспектами природоохоронної діяльності у відносних і абсолютних показниках;

- ранжирування підприємств за еколого-економічними ознаками та прогнозування динаміки їх розвитку.

Удосконалення природоохоронного планування — окрема умова оптимізації природоохоронних відносин у регіоні. Для довгострокового (на період до 15 років) макроекономічного планування застосовується індикативно-прогнозний метод, в основі якого лежать контрольні показники (індикатори) на певний період часу, отримані в результаті прогнозу соціально-економічного розвитку. Індикативно-прогнозне планування має на меті створення певних умов для матеріальної зацікавленості суб'єктів господарювання в досягненні встановлених показників із правовим контролем за виконанням природоохоронного законодавства.

Програмно-цільове планування застосовується на територіальному, місцевому та виробничому рівнях для розв'язання середньо- та короткострокових завдань (строк реалізації яких не перевищує 5 років). Основний елемент програмно-цільового управління природокористуванням — цільова комплексна програма охорони навколишнього середовища як у регіоні, так і на окремих підприємствах. Це рекомендаційний адресний документ, що містить комплекс пов'язаних з виконавцями й термінами здійснення організаційних, технічних і технологічних заходів, спрямованих на досягнення пріоритетних цілей. Цільова комплексна програма сприяє розв'язанню таких завдань:

- виявленню наявних екологічних проблем і їх прогнозуванню;
- розробці комплексу організаційно-технічних і технологічних заходів з охорони природи;
- визначенню розмірів і джерел фінансування зазначених заходів;
- оцінці соціально-економічної ефективності природоохоронних заходів.

Ефективність природоохоронного планування в умовах трансформації економіки визначається вірогідністю прогнозів соціально-економічного розвитку певної території. Прогнозування впливу результатів господарської діяльності на стан навколишнього середовища є складним науковим завданням. Такий прогноз передбачає оцінку майбутніх результатів і отримання низки варіантів рішень.

Важливим моментом для прогнозування наслідків забруднення довкілля є прогнозні оцінки результатів господарської діяльності, від яких значною мірою залежить рівень екологічного навантаження. У загальному вигляді вплив якихось

чинників на навколишнє середовище можна оцінити за обсягом забруднень або розмірами негативних наслідків. Кількісний вимір показників впливу здійснюється в натуральних, фізичних, вартісних, бальних і комбінованих одиницях. Екологічні показники можна також диференціювати на базові та комплексні. До базових належать ті, що вимірюються в натуральних або фізичних одиницях (маса викиду, концентрація забруднювачів, зниження врожайності сільськогосподарських культур). Комплексні показники складають більшу групу. Вони оцінюються у вартісному, бальному чи умовному виразі (економічні збитки, ступінь деградації довкілля, природоохоронні витрати). Слід зазначити, що всі комплексні показники, як правило, визначаються на основі базових.

За ознакою опосередкування негативного впливу екологічні показники поділяються на фактори впливу, сприйняття та стану. Фактори першої групи характеризують структуру та потужність викидів, параметри джерел забруднення та метеокліматичні характеристики. До другої групи належать показники, що визначають розмір зони впливу шкідливих викидів і чисельність реципієнтів забрудненої зони. Фактори стану об'єднують велику кількість соціальних і економічних показників, що визначають загальний стан зазначених реципієнтів. Отримати найповнішу характеристику стану певної території можливо лише за умови використання похідних показників, наприклад щільності викиду на одиницю території.

Для прогнозування рівня техногенного навантаження регіону необхідно застосовувати показники, які б адекватно відбивали характер негативного впливу й задовольняли вимогам завдань управління. На екологічних засадах потрібно формувати нові суспільні, виробничі та лісові відносини, здійснювати поступову структурну перебудову промисловості й лісового комплексу, визначати темпи та пропорції економічного розвитку.

Література

1. *Макодзєба В.* К вопросу экологии, экономики и социологии // Экономика Украины. — 1994. — № 12. — С. 48–57.
2. *Мишенин Е. В., Семенов Б. А., Мишенина Н. В.* Экономический механизм экологизации производства. ИПП "Мрія-1". — Сумы, 1996. — 138 с.